

"טור עברי" בעיתונים הלועזיים בישראל

סוזי גרוס

פתח דבר

"טור עברי" הוא שמם של שיעורי עברית שהתפרסמו בעיתונים בשפות לועזיות שיצאו לאור במדינת ישראל בין השנים 1953-1955. השיעורים שנקראו "טור עברי למתחילים" בעברית קלה ומנוקדת, נשלחו במקביל למערכות העיתונים בארץ ולמערכות העיתונות היהודית העולמית בשפות שונות (בן נריה, 1954, עמ' 3). השיעורים נדפסו בעיתונים בתפוצות שנים אחרי שבארץ פסקו להדפיסם.¹ הטורים לא שימשו ללימוד עברית בלבד, אלא כללו גם חומר אקטואלי, חדשות על המתרחש בארץ, מידע על מאורעות בענייני דיומא, חגים, מוסדות בישראל וכו'. כמו כן קול ציון בגולה שידר בכל שבוע ברדיו שיעורים בעברית המבוססים על ה"טור".² המאמר יעסוק בטורים עבריים למתחילים וביעורים למתקדמים שהתפרסמו בארץ בעיתונים בשפות לועזיות.

מלחמת חורמה נגד הלע"ז

העיתונים בשפות לועזיות בארץ היו מפלט תרבותי לעולים החדשים, אך השלטונות רדפו אותם לעיתים. בשנת 1948 היו עיתונים יומיים בצרפתית, בגרמנית ובהונגרית לצד עיתונים בעברית, באנגלית ובערבית. עם גלי העלייה, מיד לאחר קום המדינה, נוספו עיתונים בשפות בולגרית, פולנית, רומנית ויידיש, ויצאו לאור גם שבועונים וירחונים בשפות לועזיות אחרות. בעשור הראשון יצאו לאור רק 66 אחוז מהעיתונים בשפות עברית, ערבית ובאנגלית. כל שאר העיתונים יצאו בשפות הרבות של העולים. עקב הגידול העצום באוכלוסייה (כ-250 אחוז!) ומספר המדינות הרב שמהן באו העולים, הבינו בעלי העיתונים שרבים מהעולים רוצים (וגם יכולים) לקרוא בשפת אימם, ועל כן הייתה הקרקע פורייה להציע לציבור חדשות ומידע אמין במגוון רב של עיתונים. רוב העיתונים האלה נסגרו בשנות החמישים והשישים, כאשר העולים החדשים כבר למדו את השפה והעדיפו לקרוא בעברית.³

העמדה הרשמית בשנותיה הראשונות של המדינה בשאלת פרסום בשפות זרות, בין שהיה זה פרסום ספרותי או פרסום פובליציסטי, הייתה

חד-משמעית: העיתונים בשפות לועזיות הם סרטן מתפשט ומחליא ועתידים להיעקר משורש: "העיתונות הלועזית שנועדה לכאורה לקרב את העולים החדשים לבעיותיה החיוניות של המדינה, מרחיקה אותם למעשה מהלשון העברית ותרבותה" (איזנברג, 1953, עמ' 27). עורכי העיתונים והמו"לים ניהלו מאבקים עזים עם הרשויות ששללו מהם את רישיונותיהם ופגעו, לטענתם, בחופש העיתונות. מגיני העברית האמינו סברו שהמו"לים של העיתונים האלה לא היו מעוניינים שקוראיהם ילמדו עברית ביום מן הימים (איזנברג, 1950, 1954).

"ברית עברית עולמית" (להלן: בע"ע), שחרטה על דגלה את הפצת הלשון והתרבות העברית, נרתמה אף היא למאבק הלאומי. בע"ע נוסדה בברלין ב-1931 כאגודה התנדבותית.⁴ עם חבריה נמנו חיים נחמן ביאליק, שאול טשרניחובסקי, שמעון רבידוביץ', אלכסנדר רוזנפלד ומייסדי רשת החינוך "תרבות" בפולין. עם עליית המשטר הנאצי העתיקה בע"ע את מרכזה לתל-אביב. עוד לפני הקמת המדינה ערכה בע"ע כינוסים בנושאים הקשורים לקידומה והפצתה של השפה העברית. היא קידמה תוכניות חינוך, מימנה מו"לים והוציאה לאור ספרים בעברית. בין השנים 1936-1995 הוציאה בע"ע לאור את ביטאונה, עם וספר.⁵ משנת 1974 מקיים הארגון כנסים מדעיים באירופה בנושא השפה העברית ותרבותה, בשיתוף פעולה עם אוניברסיטאות שבהן קיימות מחלקות לעברית. הכינוס הבין-לאומי האחרון לחקר השפה, הספרות והתרבות העברית בעולם, נערך בפריז בתאריכים 2 עד 4 ביולי 2018. טבעי היה שבע"ע נשאה את נס ההתנגדות לעיתונים בלועזית והתבטאה בחריפות נגד 'נגע הלעז', כך כונתה התופעה בפי חבר האגודה יצחק איזנברג בתארו את היקפה:

לפי המספרים שנמסרו במועצה הארצית האחרונה של מפא"י, מופיעים כיום בישראל 41 עיתוני לעז, מהם עיתונים יומיים, עיתונים המופיעים שלוש פעמים בשבוע, שבועונים, דו-שבועונים וכו'. תפוצתם הכללית של עיתונים אלה מגיעה ל-151 אלף טפסים, ומספר קוראיהם אף לאין ערוך גדול יותר, וכמעט מדי חודש בחודשו מוגשות למשרד הפנים בקשות להוצאת עיתונים נוספים בשפת לעז זו או אחרת. העיתונות הלועזית שנועדה לכאורה בעיקר לקרב את העולים החדשים לבעיותיה של המדינה, מרחיקה אותם למעשה מהלשון העברית ותרבותה (איזנברג, 1953, עמ' 27).

יש להניח שפרסומם של שיעורי "טור עברי" בעיתונים הלועזיים היה תנאי להמשך קיומם, ונרמז כאילו כניעת המול"ים הייתה הסכמה גורפת: "באסיפת עורכי העיתונות הלועזית, שנערכה אתמול (יום ד') בלשכת העיתונות הממשלתית בתל-אביב, נתקבלה פה אחד הצעת מנהל המחלקה להנחלת הלשון במשרד החינוך והתרבות, מר א' אבן-שושן, להנהיג בעיתונים הלועזיים טור עברי אחיד ללימוד הלשון העברית"¹¹.

סביר להניח שהיו עורכים שקיבלו את עובדת פרסומם של הטורים בהתלהבות. השבועון בספרדית-יהודית (לארינו) אל טיימפו (El Tiempo), שיצא לאור בתל-אביב בשנים 1950-1967, הבטיח בהצהרת הכוונות שלו שיעורי עברית לקוראי העיתון.¹² מערכת העיתון הקדימה לשיעור הראשון של "טור עברי" מבוא נרחב. מחברו ציין את המניעים שהביאו לפרסומם של הטורים, חשף את מטרתיהם והציג את יוצריהם ואת מפיקיהם:

פעמים רבות פנו קוראינו בדרישה להעמיד שיעור עברית לטובת אלה שאינם יכולים להירשם לאולפן וללמוד את שפתנו הלאומית. היום, הודות למחלקה להנחלת הלשון במשרד החינוך והתרבות, אנו פותחים בסדרת שיעורים מעניינים שיפורסמו במדור קבוע פעם בשבוע. כל שיעור יוקדש לנושא חיוני בחינוך. כל שבוע יוגשו שיעורים המחוברים על ידי המומחים, מר מאיר גנים ומיכאל קרין. לכל שיעור איור מעניין פרי יצירתה של גבריאלה רונטל המאירת הידועה.¹³

לאחר שהמטרות והיוצרים הוצגו, הוסיף העורך על דעת עצמו כמה המלצות בנימה נאיבית קמעה: "רצוי לשנן את הטקסט הקצר והקל פעמים מספר ואפילו להעתיקו. מומלץ לשמור על גיליונות השיעורים ולקרוא אותם מדי פעם קריאה חוזרת כי הם פרט במכלול הלמידה; הם מאפשרים להתעמק ברזי לשון המדינה ללא קושי. המילים העבריות המבוארות מהוות מילון שימושי ורב תכליתי. טוב יהיה להתאמץ ולשנן את השיחות השבועיות וללומדן בעל פה."¹⁴

העיתונים הלועזיים בארץ סיפקו במה גם לפרסום ספרי לימוד לעברית, עיתונים בעברית קלה ומילונים. הם גם פרסמו את דבר פתיחת כיתות אולפן בערים השונות ולוחות שידורים המיועדים לעולים. לא ברור מה היו הסיבות להפסקת הדפסתם של הטורים בעיתונים בשפות הלועזיות בארץ. ייתכן שתוכניות לאומיות נרחבות בהנחלת הלשון החליפו את השיעורים בעיתונים. אומנם לא מצאנו שנערכו מחקר או סקר כלשהו על יעילותם של השיעורים הללו, אך ברור שאי-אפשר להחיות שפה בכלל, ועברית בפרט, רק על דפי עיתונים בלימוד אוטו-דידקטי. כאמור, "טור עברי" המשיך להתפרסם בעיתונים יהודיים ברחבי תפוצות ישראל שנים רבות לאחר שפסק להידפס בישראל עצמה.

"טור עברי" – טור בודד בים של לע"ז

"טור עברי" חובר בידי בע"ע. בשנותיה הראשונות של המדינה פעלו חברי בע"ע להרחבת המפעל החינוכי בתפוצות ובארץ. ב-1948, כשהוועד הפועל הציוני החליט להקים מחלקת חינוך ותרבות לגולה, הוא הידק את קשריו עם התנועה העברית העולמית המנוסה והמרוששת

העיתונות העברית לא חסכה ביקורת מכישלון הממשלה לעקור את הנגע. ההצעה להצמיד לנוסח הלועזי נוסח עברי (עמוד מול עמוד) נדחתה ו"תחתה החליטו מה שלא ביקש מהם איש: לכסות את ערוות הלעז בעלה תאנה רשמי של עשרה אחוזים"⁶. חבר הכנסת מטעם מפא"י, העיתונאי הרצל ברגר, פרש לפני הקורא היבט מרענן ושובר מוסכמות: על פי הבנתו לא שפת העיתון היא הקובעת אלא תוכני העיתון המונגשים לקוראיו. במאמר שפרסם העלה על נס את התפקיד החיובי של העיתונות הלועזית בפתרון חלק מבעיות המדינה והמפעל הציוני ובסיוע בחינוכם של העולים לאזרחות ישראלית. הוא התנגד לחייב את העיתונים הלא עבריים לפרסם את כל חומר המערכת גם בעברית. הוא סבר שהכפלת מספר עמודי העיתון ותרגום כל מילה לעברית לא תועיל לעולה החדש לרכוש את השפה ואף תסכן את המשך הופעתו של העיתון.⁷

בשנת 1954 הוגשה לכנסת הצעת חוק לחייב כל אזרח ביישוב לדעת אלף מילים עבריות לפחות, אם לא כן יישללו ממנו זכויות שונות, כגון קבלת דרכון, עבודה, וכו'.⁸ העיקרון המנחה של החוק היה הוראת השפה לעם בעזרת העם: כל עבודות ההוראה תיעשנה בהתנדבות בידי מורים, בתמיכת הרשויות המקומיות וארגונים מכל שכבות הציבור. דרך זו, כך קיוו, תקרב בין אזרחי המדינה הוותיקים לעולים החדשים. המחלקה להנחלת הלשון התחייבה אף היא לפתוח כיתות הורים-עולים ליד כיתות בתי ספר, להכין מערכי שיעור שיוקלטו וישודרו במדורי הרדיו לעולים ולדרוש מהעיתונות הלועזית במדינה להקצות יום-יום בעיתוניהם את שיעורי "טור עברי". כמו כן, העיתונות העברית היומית נדרשה להקצות בעיתונים פעמיים בשבוע פינה מנוקדת, כעין שיעורים.⁹ מטרת החוק הייתה להקנות את הלשון העברית להמוני התושבים, ובמיוחד לעולים החדשים, נוכח הלע"ז שהציף את היישוב.¹⁰

אין פלא שמשנה דוד גאון הכריז במאמרו "מארת הלעז" על מאבק נגד השפות הזרות. הצעתו של גאון הייתה חקיקה: "צריך היה להתפרסם חוק, האוסר את השימוש בשפות זרות בפומבי להבליט על ידי כך את עליונותה של העברית שהיא שפת המדינה" (גאון, 1955, עמ' 25).

סבלנותה ואדיבותה [של המדינה] לא הוגבלו בכל הנוגע לשימוש בשפות זרות, ומרשה היא לכל דורש לפרסם עיתונים וספרים בלשון נכר, [...] אחינו העולים, הדוברים שבעים לשון אינם מנסים להסתגל חיש מהר לרוח הזמן, ולתנאי חייה של הארץ, שהם מצווים להבינם ולהרגישם, ולעשות מאמץ אמיתי ועקבי כדי לרכוש את שפת העם. [...] השתלטותה המוחלטת והנחלתה השיטתית של הלשון בכל שדרות העם נתונות לסמכותנו היחידה ולהסמכתנו הפנימית בלבד (גאון, 1955, עמ' 24).

לשונות היהודים המדוברות בקרב העולים הוותיקים והחדשים נחשבו בקרב טהרני הלשון העברית והממסד הציוני כשליחים לא רצויים של הגולה וכתרבות שאינה ראויה לכבוד. יהודה איזנברג, פעיל בבע"ע, קרא "לנקוט באמצעים מיוחדים כדי להורות את העברית לאלה שטרם סיגלו לעצמם אפילו את הידיעה המינימלית ביותר בלשוננו" (איזנברג, 1954, עמ' 45-46).

מטרת פרסום הטורים העבריים שנכתבו בעברית קלה ומנוקדת בעמוד מרכזי בעיתונות הלועזית בארץ הייתה הקניית אוצר מילים בעברית בסיסית ומתן ידיעות לעולה החדש על המתרחש בארץ. העיתונים בעברית קלה ומנוקדת הגה (1940-1949), אמר (-1986) (1951), פרוודור (?1953-1949),²² למתחיל (1956). ב-1978 אוחדו שער ולמתחיל, ושער למתחיל (יצא לאור עד 2012) פנו אף הם לקהל העולים, אך נועדו לעולים הוותיקים או לבעלי ידע בסיסי בעברית. עם תחילת פרסומם של הטורים פרסמו העיתונים חרות ושערים ידיעה זהה:

16 עיתונם לועזיים התחילו השבוע בפרסום "טור עברי" הכולל שיעור קצר בעברית למתחילים המלווה ציור. ה"טור" המוגש פעמיים בשבוע, מופיע ביוזמתה ובעריכתה של המחלקה להנחלת הלשון ולהשכלה במשרד החינוך והתרבות ועל הנהגתו הוסכם בפגישת עורכי העיתונות הלועזית עם נציגי משרד החינוך והתרבות. כל "טור" מוקדש לנושא מסוים מחיי יום הכתוב בטקסט עברי מנוקד ובשוליו – תרגום המילים לשפה הלועזית של העיתון.²³

העיתון שערים הוסיף כי "השיעורים מיועדים לקוראי העיתונות הלועזית שאין להם אפשרות לבקר באולפן, ובאולפנית וכן מבקשים לשנן לעצמם ידיעות יסודיות בלשון".²⁴ להלן רשימה חלקית של עיתונים בשפות לועזיות שבהם אותרו שיעורי "טור עברי למתחילים":

1. לעצטע נייעס (תל-אביב, 1949-2006), עיתון בידידי, בין התאריכים 7.5.1953-2.7.1954.
2. *Uj Kelet* (תל-אביב, 1948-1997), עיתון בהונגרית, בין התאריכים 25.6.11.1954-28.4.1953.
3. *Nowiny Izraelskie* (תל-אביב 1952-1958), עיתון בפולנית, בין התאריכים 28.11.1953-18.5.1953.
4. *Viața Noastră* (תל-אביב 1950-2010), עיתון ברומנית, בין התאריכים 26.9.9.1954-4.5.1953.
5. *El Tiempo* (תל-אביב 1950-1967), שבועון בספרדית-יהודית, בין התאריכים 27.16.3.1955-29.3.1953.

"טור עברי" – הטור השבועי למתחילים: מבנה ותכנים
השיעורים במדור "טור עברי למתחילים" החלו להתפרסם ברמה לשונית בסיסית אשר עלתה בהדרגה והגיעה לרמה לשונית שהוגדרה על פי אמות המידה של לימוד שפה כרמת ביניים. לכל טקסט ככל רמה לשונית הוצמד מילון שפירש בשפת העיתון את אוצר המילים של השיעור. הטור העברי היה תחום במסגרת והיה בעל מבנה קבוע. (א) שם המדור, (ב) כותרת השיעור, (ג) הטקסט, (ד) האיור, (ה) המילון, אוצר המילים, (ו) הערה של המורה או של העורך.

א. שם המדור

שם המדור, "טור עברי למתחילים", הופיע בחלקה העליון של המסגרת ולצדו שמות העורכים, מאיר גנים ומיכאל קרין, ושמה של המאירת גבריאלה רוזנטל. בצדדים, בתוך עיגול, נדפס מספר השיעור בספרות ובאותיות. על רקע כהה נדפס שם הרשות האחראית: באישור המחלקה להנחלת הלשון ולהשכלה במשרד החינוך והתרבות.

כדי להכין תוכניות לימודים בהנחלת הלשון (גולדשטיין, 2001, עמ' 276).¹⁵ לאחר הקמת המדינה שמה בע"ע דגש על פעילות חוץ; כך משתמע מדברי חברים ב"פגישת פעילי בע"ע" בשנת 1949.¹⁶ אחד הדוברים בפגישה, הסופר נתן גורן, שהיה גם עורך ביטאון בע"ע, הפנה את תשומת לבם של עמיתיו לעובדה "שכל אלה המדברים על בע"ע לפי מראה עיניהם בארץ ישראל אינם משיגים את מהותה. הבע"ע היא ארגון עולמי וצריך אפוא לדרון עליה לפי גילויי פעולותיה בעולם". לדידו "בע"ע אינה יכולה וגם אינה צריכה להקים בתי ספר ומוסדות חינוך, אבל מתפקידה להדריך את האנשים העוסקים בפעולה זו".¹⁷ הקונגרס העולמי הראשון ללשון ולתרבות עברית התקיים ביוזמת בע"ע בירושלים בחודש אב תש"י. קריאתו הייתה חדר-משמעות: בכוחן של הלשון והתרבות העברית לקיים את אחדות האומה ולהאדירה. לא בצניעות יתרה השוו מארגני הקונגרס את פועלם למהפכת צירי הקונגרס הציוני: "הקונגרס העברי העולמי יש בו כדי לחולל מפנה תרבותי-לאומי בעמנו בשעה זו, כדרך שחולל הקונגרס הציוני מפנה מדיני-לאומי בשעתו".¹⁸

בלבם של חברי בע"ע רבצה דאגה עמוקה: כיצד להכשיר את בני העם הגולה ואת העולים החדשים בארץ הכשרה עברית – לשונית ותרבותית. פרופ' יוסף קלוזנר התריע מפני תהליך של המשך הגולה במדינת ישראל:

מאות אלפי יהודים עולים מן הגולה למדינת ישראל שנה-שנה. הם נקלטים בארץ בקושי אבל נקלטים. הם חיים במחנות, יושבים באהלים ובצריפים, וסוף-סוף הם מתיישבים במושבות, בקבוצות, בשכונות של ערים הישראליות; אבל אין הם מתרכבים לתוך היישוב הקיים [...] כל "גולה" של כל ארץ וארץ נעשית גם במדינת ישראל והיא ממשכת את חיי הגלות, שהוגלה בהם מאז [...] מה מונע את הטמעתן של "הגלויות" המרובות ע"י "קייבון גלויות"? תשובה יכולה להיות רק אחת: מה שהעולים באים מן הגולה בלא לשון משותפת לכולם (קלוזנר, 1950, עמ' 5-6).

פרופ' קלוזנר הבין שאין העולים יכולים להתמסר ללימוד העברית, אך חשש מפני התפשטות הבורות ומניתוקם ממה שנעשה בארץ במוכן המדיני והתרבותי. כחברים אחרים בבע"ע הוא האמין שיש להקים בגלות תנועה עברית גדולה שתכין את העולה העתידי על ידי הוראת הלשון העברית ותרבותה להתערות מדינית ותרבותית לאומית במדינת ישראל.

אך מה הייתה פעילות בע"ע בארץ? בתקופת כהונתו של אריה טרטקובר כיושב ראש בע"ע החלו להיכתב חיבורים בעברית ברמה לשונית בסיסית שנקראו "טור עברי למתחילים". אלה הופצו בין מורי האולפנים, ובמקביל נשלחו לעורכי עיתונים בשפות זרות בארץ.¹⁹ המחלקה לחינוך בגולה של הסוכנות היהודית קיבלה עליה את האחריות להפיץ את החיבורים בקרב הקהילות בתפוצות.²⁰

העיתונות העברית בארץ דיווחה בהרחבה על היוזמה המבורכת של פרסום הטורים בארץ, והתעלמה מתרומתה של בע"ע למפעל הנחלת הלשון בקרב העולים: "בלשכת העיתונות הממשלתית בתל אביב, נתקבלה ההצעה להנהיג בעיתונים הלועזיים טור עברי אחיד, ללימוד הלשון העברית. הטור שיוכן על ידי משרד החינוך והתרבות, יתחיל להופיע אחרי סוכות, עם התחלת שנת הלימודים למבוגרים".²¹

טקסטים – במעברה (22), חתונה (23) וחנות ירקות (44), זיהית סממנים סטריאוטיפיים של דמויות המזוהות עם העולם המזרחי.

ה. הגלוסר

הגלוסרים פירשו את אוצר המילים של השיעור והיו חלק ממנו. כנראה צוות מזדמן במערכת פירש, ביאר ויצק בשפת העיתון את מנת המילים החדשות. הגלוסרים לא שמרו על סדר אלפביתי, ולא היו בהם הערות אטימולוגיות או דקדוקיות. מעיון בהם לא מצאנו שיטתיות או היגיון מלבד שיקולו הסובייקטיבי של המחבר. המילים שפורשו בגלוסר הופיעו כצורתן בטקסט: כך הפועל יכול היה להופיע בצורת שם הפועל או בנטייה. מילות היחס הופיעו בצורת היסוד שלהן או בנטייה. השמות הופיעו ביידוע או בלעדיו ביחיד או ברבים. שם המספר והמספר הסידורי הופיעו ללא הבחנה. מצאנו כמה מילות קישור ומעט מבעי לשון.

ו. הערות המורה או העורך

לפני שיעורי המבחן (כל עשרה שיעורים) פורסמו הערות מנחות לתלמיד. כך בשבועון *EL Tiempo*, תחת הכותרת *Examine! Tu mezmó* (בחן את עצמך); בעיתון *לעצטע נייעס נדפסו* "עקזאמיניר *Examineazate, – Viața Noastră* ובעיתון ברומנית *Singur*. ההערות נכתבו בגוף שני, מעודדות ומכוונות את הלומד. לפנינו שתי דוגמאות שהוצמדה למבחן מס' 2 ביידיש:

עקזאמיניר זיך אליין

וועסט כמעט נישט גלויבן, אבער דאס איז וואר: אלע ווערטער אין זאצן, וואס זענען געשריבן אין דעם איבערזעצונג שפאלט וועסטו קענען גוט פארשטיין אן יעדער הילף און אן א ווערטער-בוך, אויב האסט פלייסיק געלייענט ביז היינט די ערשטע 10 שפאלטן. עקזאמיניר זיך אליין און איבערציג זיך! אויב טראץ אלעס וועסטו געפינען א ווארט, וואס האסט פארגעסן זיין באדייט – קוק אריין אין די פריערדיקער שפאלטן און געפין דאס ווארט! אין אינדערע סעריע וועלן מיר פון צייט צו צייט דרוקן איבערזעצונג-שפאלטן.

תרגום: בחן את עצמך

אינך מסוגל להאמין, אבל זה נכון: תוכל להבין היטב את כל המילים במשפטים הכתובים בשיעור החזרה ללא עזרה וללא מילון, במידה וקראת בעשרת הטורים הראשונים. בחנו את עצמכם והעריכו את עצמכם! ואם בכל זאת תמצא מילה שאת משמעותה שכחת – הסתכל בשיעורים הקודמים, מצא ואתר את המילה! מעת לעת נפרסם בסדרה שלנו שיעורי חזרה.

ולמבחן מס' 4, בספרדית-יהודית:

Mirad los progresos ke izitech

En esta lission puedrech ver los progresos ke izitech en ivrit gracias a nuestro jurnal ke da las lisiones preparadas por el Ministerio de la Edukasion.

Verech komo vos sera fasil entender esta lission (la de 41) si ay un biervo ke no entende ch buchandolo en las lisiones pasadas.

תרגום: ראו וודאו כיצד התקדמתם. בשיעור הזה תוכלו להיווכח עד כמה התקדמתם בעברית הודות לעיתון שלנו, המפרסם את השיעורים מטעם משרד החינוך. ראו כמה קל יהיה לכם להבין את השיעור הנוכחי (41) ואם תיתקלו במילה לא מוכנת, אתרו אותה בשיעורים הקודמים.

ב. הכותרות

מספר השיעורים השתנה מעיתון לעיתון. לדוגמה, מספר השיעורים בעיתון ברומנית *Viața Noastră* עלה על זה שביתר העיתונים, סך הכול 28.98²⁸ להלן כותרות השיעורים שהופיעו בשבועון *El tiempo* במסגרת "טור עברי למתחילים" על פי השדות התמטיים הבאים:

1. חיי היום-יום: פינה לעברית (1), תור לאוטובוס (2), באוטובוס (3), בדרך לשוק (4), אל הגן (5), בחנות מכולת (8), שיכון (9), בתחנת הרכבת (18), במעברה (22), חתונה (23), הודעה (25), דירה (27), רהיטים (30), מודעות (33), בגדים (34), במכבסה (35), תפריט (43), חנות ירקות (44), אצל הרופא (45), התעמלות (46), במספרה (47), במטבח (48), בדואר (49), טור היובל (50), מועדון הטור העברי (51).

2. תרבות ותרבות הפנאי: חברים (6), על שפת הים (7), קולנוע (13), על יד הקופה (14), בבית הקפה (16), במלון (19), בגינה (26), במועדון (52).

3. המוסדות הלאומיים: לסוכנות (10), בסוכנות (12), בירושלים (20), לצבא (29), מכתב למערכת (28), בקיבוץ (32), שידור (39), השבוע ברדיו (40), התזמורת הישראלית (53), המגבית היהודית המאוחדת (57).

4. אזרחות ומידע כללי על המדינה: יום העצמאות (15), מגילת העצמאות (17), חדשות (24), טור הכלכלה (36), תעשייה (37), סדום (38), פיתוח ירושלים (54), ישראל והמערב (55), ללא כותרת. ידיעה: אקטואליה (56), מקורות מים חדשים (58), מים לעמק הירדן (59), בבורסה של ניירות ערך (השיעור האחרון שמספרו צריך להיות 60 התפרסם ללא מספר סידורי).

5. מבדקים: מבחן (11), בחן את עצמך! (21), (31), (41).

ג. הטקסט

הטקסטים בעברית במסגרת המדור היו מנוקדים כולם. תבניותיהם ומספר המילים שבהם היו קבועים. אימהות קריאה הגיעו למערכות העיתונים (כנראה מדי שבוע) וצוות מערכת העיתון יצק בשפת העיתון את "מנת" המילים החדשות.

ד. האיורים

האיורים המעטרים את הטקסטים במדור "טור עברי למתחילים" ומבארים וממחישים את המידע המילולי היו לקוחים ברובם מן העולם המערבי. כך, למשל, בשיעורים פינה לעברית (1), חברים (6), על שפת הים (7), בגדים (34), הגברים לבשו חליפות מחויטות והנשים היו לבושות במיטב האופנה של שנות החמישים. איורים אחרים מראים את הישראלי החדש לבוש במדי צבא בשיעור יום העצמאות (15) או לבוש במכנסי חאקי קצרים וחובש כובע טמבל בשיעור תעשייה (37). השיעור תור לאוטובוס (2) מציג את חלום כור ההיתוך: בראש התור ניצבת חיילת במדים זקופה ומאחוריה עומדים גברת עם סלים, פועל בסרבל, נער במכנסיים קצרים, גבר מזוקן שומר מסורת, אישה בכיסוי ראש וגבר ממושקף הנושא בידו תיק מסמכים. בשלושה

ש" (24.11.1954); "ראשית הנני מעיר את תשומת לבכם, התלמידים-הקוראים היקרים, שלפני שבוע נפלה טעות דפוס" (1.12.1954); "אבקש את תשומת לבכם, תלמידים-קוראים יקרים, להתמקד במילה" (16.2.1954); "איני מבחין אפילו לא במילה קשה אחת בטקסט, ועל כן אני מקווה שתבינו אותו בקריאה הראשונה" (23.2.1955). לא מצאתי שיעורי מבחן בסדרה למתקדמים.

להלן הכותרות בסדרה "ובשפתנו הלאומית": שיעור (2) [ללא כותרת]. בשורה הראשונה כתוב: "אדם אחד חובב מוסיקה הזמין פעם את הקומפוזיטור רוסיני"; שיעור (3) [ללא כותרת]. בשורה הראשונה כתוב: "מקצוע הבנאות תופס מקום חשוב בין כל המקצועות"; "שני זוגות עולים באו מברית המועצות" (4); "עולה צעירה ממצרים" (5); "חברת 'שוהם' רוכשת שש אניות פרי" (6); "ארבעה ערבים מעזה בדין על ריגול" (7); "שלושה באו מברית המועצות" (8); "בן 103 – חוטב עצים" (9); "ליכוד הכוחות" (10); "אחינו של מיניסטר החוץ הבריטי ג'ון ב' אידן – בארץ" (11); הפגנה (12); צירי יפן, תאילנד ובורמה יבואו בשבועות הקרובים (13); נגן על כל ילד מתאונה (14); "תערוכת קסטל במוזיאון תל אביב" (15); "דלקה גדולה ביפו" (16); "נחנך הבניין החדש של ה'קאמרי'" (17); "משגב" הגיע לגיברלטר" (18); "תורכיה ויוון נלחמות ביחד בשיטפונות" (19); "אוסטריה תחדש מו"מ הפיצויים" (20).

בשנת 1967 יצאה לאור אסופת שיעורים, פני ישראל, שערך שמחה רז (רז, 1967). השיעורים באסופה מזכירים את מבנה השיעור בסדרה זו.

התקבלותו של "טור עברי"

א. בקרב העולים

ממודעה בשבועון *El Tiempo* ב-23 בדצמבר 1953 אפשר להסיק שמשדר החינוך עודד קבוצות רב-לשוניות לנהל דיונים ושיחות בעברית על שיעורי "טור עברי":

מועדון טור העברי

מפגשים ושיחות בין קוראי שיעורי העברית בעיתונים בשפות זרות
מדינת ישראל

משדר החינוך והתרבות, המחלקה להנחלת הלשון, ירושלים

מכתב שנשלח לחברי מערכת העיתון *El Tiempo* שבתל-אביב פורסם בספרדית-יהודית:

הואילו בטובכם לפרסם (אם אפשר בעמוד הראשון של עיתונכם) את המודעה הבאה: המחלקה להנחלת הלשון במשרד החינוך והתרבות עומדת לפתוח מועדונים לקוראי השיעורים בעברית ("טור עברי") בעיתונים בשפות זרות. במפגשים השבועיים יהיו חברי המועדונים לנהל שיחות בעברית קלה, ידונו בענייני דיומא ויקראו בקול בשיעורי "טור עברי" בהנחייתם של מורים מנוסים. המועדון הראשון יפתח בקרוב בירושלים.

לא מצאתי עדות לסדנאות שוחרי השפה העברית נוסח "טור עברי". אף על פי שלא היה בשבועון *El Tiempo* מדור קבוע של מכתבים למערכת, מצאתי שתי תגובות ל"טור עברי"; האחת בראשית דרכו של המדור והשנייה בשקיעתו. הנה תרגומן:

TEXTO Nr. 14

ובשפתנו הלאומית

I en nuestra lingua nasionala

נגן על כל ילד מתאונה!
הקהל חושב, כי רוב התאונות בדרכים קורות בערים הגדולות. אך לא כן הדבר. בנגב ובגליל יש יותר תאונות-דרכים וקרבתות מהן מאשר בתל-אביב, חיפה וירושלים.
בישראל יש 90 אלף נהגים, ורבים מהם אינם נזררים וגורמים לתאונות.
בין הנפגעים אנשים מכל הגילים – מטף ועד זקן. ואחוז הילדים והזקנים בין הקרבתות הוא גדול ביותר. בין ילדי בית-הספר כמות התאונות קטנה יותר מאשר בגילית אחרים.
בגיל 7-16 עומד מספר ההרוגים על 8 אחוזים בערך מכלל קרבתות הדרכים.
עד גיל 7 מספר ההרוגים רב יותר.

PROTEJA A TODO IJIKO DE AKSIDENTE

El publiko kreye ke la grande parte de los aksidentes en los kaminos arivan en las sivdades grandes. Ma la koza no es ansi.

En el Negev i en el Galil ay mas mutchos aksidentes de kaminos i viktimas de lo ke ay en Tel-Aviv, Haifa i Yeruehalayim.

En Israel ay 90 mil choferes, i mutchos de eyos no son akavidados i produizen los aksidentes.

Entre las viktimas ay personas de todas las idades de kriatura asta viejo. I el persientaje de los ijikos i de los viejos entre las viktimas es el mas grande. Entre los ijikos de eskola la kuantidad (la suma) de los aksidentes es mas tchika de akeya de las otras idades.

De idad de 7 a 16 el chifro de los matados es de 8 por sien serka de todas las viktimas de los kaminos. Asta la idad de 7 el chifro de los matados es ainda mas grande.

Remarkas del Profesor:

No kreyo ke ay aki mutchos biervos difisiles. Atiro vuestra atension sobre:

Taf — Ijikos tchikos

Gil — Idad

Gilim — Idades

Teunot — aksidentes

Teuna — aksidente. (No kale olvidar ke es del finino).

Bearim — en las sivdades.

Ir — sivdad

Arim — sivdades

Kamut — kuantidad (suma)

Kamuyot — kuantidades

תמונה מס' 3: *El Tiempo*, 2.2.1955

הגלוסרים בסדרת השיעורים למתקדמים חוברו בידי מערכת *EL Tiempo*. המילים החדשות לא נכתבו בעברית אלא בתעתיק: המילה בתעתיק ותרגומה לספרדית-יהודית נדפסו באותיות לטיניות. הערות המורה (Remarkas del profesor) או הערת המערכת (Nota de la redaksion) בשיעורים נשאו אופי אינטימי, ורוח הדברים הזכירה את היחסים בין מורה לתלמידו. להלן כמה דוגמאות: "הנני מעיר לכם, תלמידי הקוראים היקרים" (10.11.1954); "אל תשכחו

משקפת את המציאות המרה. האיור בשיעור 12 מראה את הנפשות הפועלות קשובות ומחויכות סביב שולחן עבודה מסודר דנות בעניין פתרונות דיוור לעולה.

שיכון
 יוסף: רות, אולי את יודעת דירה בשבילנו?
 רות: מה? דירה אתם רוצים? וחרר לא מספיק לכם?
 תמר: אנחנו צריכים דירה, מפני שאנו משפחה גדולה.
 רות: אם כן, אתם צריכים לדרש שיכון.
 יוסף: למי צריך לפנות בענין זה?
 רות: לסוכנות; אתם צריכים לפנות בענין זה אל מר גפן, חדר מספר עשרים.
 תמר: זה נכון, יוסף, צריך ללכת לשם עוד היום.
 במשרד
 יוסף: סליחה הפקיד, (האתה מטפל בעניין שלנו?)
 פקיד: צצצ.
 רות: מה?
 פקיד: צצצ.
 יוסף: זה אצלם הסימן רות, שהם, ככה, "עסוקים" (לפקיד): אם כן, לאן לפנות, אם מותר לשאול?
 יוסף: אל תהיה נודניק טוב?
 יוסף: שמע מנוול שכמוך (שכמותך)! אם אני פונה אליך באדיבות...
 פקיד: דו ביסט אזוי ברעך! ווילסט א פאצ' בעקימען?
 יוסף: האהאהא. האב איך א סאך מוירע פארדעם! (ער בעקימט א פאצ')³⁰

בסוכנות

יוסף: אתה עובד כאן?
 פקיד: כן.
 תמר: איפה חדר מספר עשר?
 יוסף: לא עשר, עשרים!
 פקיד: למי אתם צריכים?
 תמר: למר גפן.
 פקיד: מר גפן יושב בחדר מספר עשרים, קומה שלישית. אתם צריכים לעלות כאן במדרגות.
 תמר: תודה רבה לך.
 בוא יוסף, זה כאן. הנה מספר עשרים.
 יוסף: מר גפן?
 גפן: כן, בבקשה להיכנס. באיזה עניין אתם באים?
 תמר: בעניין שיכון. אנחנו עולים חדשים.
 גפן: בבקשה לשבת שם על-יד השולחן ולמלא את השאלון הזה.
 יוסף: את רואה, תמר, יש לנו מזל. כבר יש לנו שיכון.
 תמר: זה עוד לא שיכון, זה רק שאלון...

אחרית דבר

חוסר המודעות או צוק העיתים גרמו לכך שאיש לא קטלג או שמר את הטורים העבריים המקוריים. מסמכים שונים, התכתביות עם קהילות ישראל ופרוטוקולים שנערמו במשרדי בע"ע, הועברו לארכיון הציוני בירושלים. אך חיבורי "טור עברי" המקוריים לא נמצאו בין התיקים. ייתכן שיש לנבור בספריות ובארכיונים בתפוצות שאליהן נשלחו בתקווה לשחזר שנים של פעילות ושל יצירה ענפה ולהציל חומרים בעלי ערך דידיקטי, לשוני והיסטורי עצום. העדויות שבידינו היום אשר תורמות לחקר הטורים העבריים הן עשרות שיעורי "טור עברי" שנותרו בין דפי העיתונים השמורים בספרייה הלאומית בירושלים.

נעם לנו מאוד המדור החדש "טור עברי". אנו מברכים אתכם על כך כי בדרך זו האפשרות לרכוש את שפתנו הלאומית ניתנת לכל אלה שלא הצליחו לרכוש עד עתה.
 אנו מודים לחברי מערכת העיתון המכובדים על היוזמה המבורכת של השבועון. בשם חבריכם מלוד, שמואל אבואף (6.5.1953).

המכתב השני מיצר על הפסקת הופעתו של הטור.

השפה העברית החזיקה את הלהט הלאומי בקרב יהודי התפוצות. כיום השפה העברית מדוברת לא רק בישראל ובתפוצות אלא גם באוניברסיטאות ברחבי העולם. אך העולים החדשים אינם מכירים אותה. הם קוראים בשפות זרות. זו זכותם אך הם אינם יכולים להישאר בהיעדר מידע ובבורות בנוגע למתרחש בארץ. עליכם, מערכת העיתון המכובדת, להעניק פעם בשבוע או לפחות פעם בחודש, "טור עברי" אחד במטרה לקרב את הקורא לשפתנו הלאומית. משימה חדשה וחשובה זו תתוסף לפעילויות המבורכות שהנכם מקיימים עד היום. אנו ממתנים ומודים לכם.
 שלמה קריספין, אוזר (31.8.1955).

ב. בעיני אפרים קישון

חודשים ספורים לאחר הופעתו של הטור העברי בעיתונים הלועזיים בארץ אימץ אפרים קישון את התבנית המוכרת של "טור עברי למתחילים" ותחת הכותרת "שיעור עברית חי" פרסם במדור הסאטירי "חד גדיא" את הדברים הבאים:

השמתם לב לעובדה, שבזמן האחרון יודעים אנשים יותר עברית? זה בגלל המדור הממשלתי "טור עברי למתחילים", שכל העיתונים הלועזיים מדפיסים כעת למען יחדלו קוראיהם מלקרוא לועזית ויקראו עיתונים עבריים. הטור הנ"ל מצטיין בכך, שהוא משתדל למסור למתחילים טכסט-לימוד פשוט שפה לקוח מן החיים שבו מדברים בדיוק כמו במציאות, בלי קונצ'ים. בהסתמכנו על הצלחת המדור גם אנו מרשים לעצמנו לפתוח בזה, בשביל הקוראים הקונים את מעריב רק בגלל התמונות, "טור עברי" אשר יהיה עוד יותר למציאות.²⁹

השאלה הרטורית הקישונית מטרימה את ההמשך העוקצני. ה"מציאות בלי קונצ'ים" תיראה פחות אידיאלית מאשר בשיעורי הטור העברי האמיתיים. השימוש בשפת היידיש מראה לא רק מציאות ברמה של העסקנים והפקידות בשטח, אלא מוסף טפח לביקורת על הכפייה הלשונית של הממשל. האיור הגרוטסקי מראה פקיד מרושל, עצבני ורוטן, שחותמת גומי ניצבת על ערימת ניירת על שולחנו. אוצר המילים מפרש מילים מספר בכליל שפות תרגום והסברים טאוטולוגיים (נודניק 'Nudnik, פאצ' 'Ohrfeige (בגרמנית: סטירה), האהאהא Ride ca nebulu (שיבוש ברומנית: לרכוב כמו משוגע), מנוול Nyomorult (בהונגרית: עלובי החיים).

להלן השוואה בין שני הטקסטים, שיעור מס' 9 בטור העברי ומקבילו ב"טור עברי חי". שמות הדמויות הפועלות זהים, נושא הדיון והמשלב הלשוני די קרובים, רק גישת הטיפול והפתרון של הרשויות מוצגים בנימה קצת אחרת....

שיעור מס' 12 בטור העברי ממשיך את נושא המפגש בין העולה החדש לבירוקרטיה הישראלית. כצפוי השיח מתנהל באווירה נינוחה, אדיבה ומתורבתת, תמונת ראי לזו המתוארת אצל קישון, שכנראה היא

הערות

- * כל התמונות צולמו במכון לחקר תנועת העבודה ע"ש פנחס לבון, תל-אביב.
1. רשימת עיתונים יהודיים-לועזיים ברהבי התפוצות שבהם פורסם טור עברי התפרסמה בחוברת של ברית עברית עולמית, 1964.
 2. "טור עברי בעיתונות היהודית העולמית", עם וספר, ניסן תשי"ז, עמ' 66.
 3. עיתונות רוסית, שלא הייתה קיימת בשנים הראשונות, התפתחה בעשורים האחרונים עקב גלי העלייה הגדולים מברית המועצות בשנות השבעים ובשנות התשעים, כשהגיעו לארץ כמיליון עולים מברית המועצות לשעבר. כיום פעיל בישראל רק עיתון יומי אחד בשפה הרוסית. ראו: מה בספרייה? דוח מיוחד לרגל שנת השבעים בוחן את התפתחות העיתונות המודפסת בישראל משנת הקמתה ועד היום. ירושלים: הספרייה הלאומית, 2018.
 4. "ברית עברית עולמית", דאר היום, 12.10.1931, עמ' 2; ברית עברית עולמית, הכנסייה העברית בברלין, רח תמוז תרצ"א, ברלין: ברית עברית עולמית, 1932.
 5. ב-1957 הופץ עם וספר ב-6,000 עותקים בקרב מורים, מחנכים, רבנים, מנהלי בתי ספר, אישי ציבור ועסקנים עבריים בארץ ובתפוצות. ראו: "עם וספר", עם וספר, ניסן תשי"ז, עמ' 13.
 6. מדובר ברדישה שעשרה אחוז מהכתוב בעיתון לועזי שיצא לאור בישראל (פרט לעיתונים באנגלית ובערבית) חייב להיכתב באות עברית. ה' ברגר, "אל בחפוכם", דבר, 23.7.1954, עמ' 3.
 7. שם.
 8. "חוק 1000 מלים עבריות הוכן ויוגש בקרוב לכנסת", זמנים, 20.1.1954, עמ' 4; "הממשלה מכינה חוק הפלייה לגבי אזרחים שאינם שולטים בשפה", קול העם, 20.1.1954, עמ' 4.
 9. מ' אבידן, "הועד להנחלת העברית מתכנס היום", חרות, 3.8.1954, עמ' 4.
 10. "על כל אזרח לדעת לפחות אלף מלים עבריות", מעריב, 19.1.1954, עמ' 6; "כינוס מורים דן בשאלת הנחלת הלשון למבוגרים", דבר, 20.1.1954, עמ' 3.
 11. "טור עברי בעיתונות הלעז", חרות, 25.9.1952, עמ' 4.
 12. הטקסט היה: "בהתאם למטרות הממשל במפעל הלאומי של קליטת עלייה, העיתון מתחייב להנחיל את השפה העברית. בקרוב אנו מקווים להתחיל בשיעורי עברית למתחילים" (תרגום שלי). ראו: המערכת, "ברצוננו להפוך את השבועון שלנו לבמה לאינטלקטואלים – אולפן להמונים", אל טיימפ, 3.1.1952, עמ' 2. ובמקור: "Lo ke kieremos azer de nuestro semanal, una tribuna para los intelectuales – un "Ulpan" para las massas", *El Tiempo*, 3.1.1952, p. 2.
 13. המערכת, "מדור העברית", אל טיימפ, 29.3.1953, עמ' 2. במקור: "La redaccion, "La rubrika de Ivrit", *El Tiempo* 29.3.1953, p. 2".
 14. שם.
 15. לימים הביא שיתוף הפעולה הראשוני למתחים בין מחלקת החינוך של הסוכנות היהודית לבע"ע, אשר התעקשה לשמור על עצמאותה ובה בעת גדלה לתותה הכלכלית בהנהלה הציונית.
 16. "פגישת פעילי בע"ע", עם וספר, סיון תש"ט, עמ' 57-59.
 17. שם, עמ' 58.
 18. הועד המכין, "הקונגרס העולמי הראשון ללשון ולתרבות עברית", עם וספר, אב תש"ז, עמ' 2. עם הוועד המכין חתומים המוסדות הבאים: אגודת הסופרים העבריים, האוניברסיטה העברית, אגודת העיתונאים, האחד הארצי של הספרדים, הקונגרס היהודי העולמי, ועד הלשון העברי, מרכז הסתדרות המורים, מרכז פא"ן העברי, ההסתדרות העברית באמריקה, הברית העברית העולמית.
 19. על תולדות חינוך מבוגרים בארץ ראו: וינברג, 1992.
 20. עותק נדיר של חוברת למתחילים, שיצאה לאור בציריך, שוויץ ב-1955 נשמרת בספרייה המרכזית באוניברסיטת בראיילן (Tur Ivri le matjilim, 1955). ראו גם: "תורחב מסגרת לימוד עברית בגולה", דבר, 8.4.1957, עמ' 3; "מכתבים למערכת: טור עברי בעיתוני הגולה", דבר, 27.6.1957, עמ' 2, ברית עברית עולמית (1964).
 21. "טור עברי בעיתונות הלעז", חרות, 25.9.1952, עמ' 4.
22. העיתון חרות 19.12.1949, עמ' 4, הודיע על הופעתו החל ב-8 בדצמבר בכל יום חמישי של השבועון המנוקד "פרוזדור". לשון הידיעה שפורסמה לכבוד גיליון היובל של פרוזדור בעיתונים הבוקר 21.8.1950, עמ' 4, חרות 22.8.1950, עמ' 3, ועל המשמר 23.8.1950, עמ' 3: "פרוזדור" שבועון מנוקד ומצויר לעולה, הוצאת המחלקה לקליטה ותרבותית במשרדי החינוך והתרבות. הגיליון מכיל 16 עמוד בעטיפה צבעונית ובו ספורים, שירים, מאמרים, חומר משעשע, תצלומים ורשומים. מחירו 50 פרוטה, להשיג בכל הקוסקים. הכל מבואר באידיש, צרפתית, ספניולית ואנגלית". עיתון הבוקר הודיע ב-1.1.1953, עמ' 4, ש"שני השבועונים המנוקדים 'פרוזדור' ו'מסלול' נתמזגו לשבועון אחד – 'פרוזדור' שיהיה מיועד לעולים וללימודי עברית". בידיעה שפורסמה בעיתון דבר, 15.3.1953, עמ' 4, נכתב: "משרד החינוך והתרבות מודיעים כי הידיעה על סגירת 'פרוזדור' – שבועון לעולים חדשים – אין לה יסוד". כעולים אחרים שפרסמו בעיתון, חיבר מתתיהו ציון שיר לכבוד העיתון: "פרוזדור" (הבית הראשון):
- עיתוננו שבועון "פרוזדור"
מרחיב את שפתנו
וכך יספר מדור לדור:
פרוזדור הוא מורנו.
23. "טור עברי בעיתונות הלועזית", חרות, 28.4.1953, עמ' 4.
 24. "טור עברי בעיתונות הלועזית", שערי, 28.4.1953, עמ' 4.
 25. העיתון בהונגרית *Uj Kelet* מהעיר קלוז' שבטרנסילבניה, עבר לפעול בתל-אביב ב-1948 עם רבים מכותביו ועורכיו.
 26. מלבד שיעורים אחרים (42-49 ו-59-65) מספר השיעורים ב-"*Viaja Nostra*" הוא הגדול שבכל העיתונים. מספרו של השיעור האחרון שאותו הוא 98.
 27. על "טור עברי" בשבועון *El Tiempo* ראו: גרוס 2018; 2014; 2012, Gruss.
 28. להלן כותרות "טור עברי למתחילים" ב-"*Viaja Nostra*", שלא ראינו בעיתונים לועזיים אחרים: התזמורת הישראלית (53), פיתוח ירושלים (54), ישראל והמערב (55), דברי ראש ממשלת הודו (56), המגביית היהודית (57), מקורות מים חדשים (58), מכתב למערכת (66), אישה בשורות הדיפלומטי (67), קול ישראל (68), אמנים אינדיאניים בישראל (69), בישיבת הממשלה (70), אולפנים לעברית (71), תכניות פיתוח (72), בעלי מקצוע למפעל האשלג (73), צמיגים לטורקיה (74), אדם ואדמה במדינת ישראל (75), הנחלת הלשון העברית (76), בדרך למדינה (77), הנשיא הראשון של מדינת ישראל (78), הנשיא השני (79), התקווה (80), מדור המודעות (81), מכרו (82), נשיא ארה"ב בכינוס (83), בעיות סואץ (84), כביש בין המפרץ הפרסי לבין הים התיכון (ללא מספר), קידוח נפט (89), תאונה לאינדיה שבדית (90), תערוכת הציור ההולנדי (92), יחסי מסחר בין הונגריה ובין המערב (93), מודעות קטנות (94), הסכם מסחר חדש עם הולנד (95), ספורט (96), קשרי תרבות בין ישראל ובין רוסיה (97), ידיעות כלכליות (98).
 29. אפרים קישון, "שיעור עברית חי", מעריב 28.5.1953, עמ' 2.
 30. התרגום: פקיד: אתה כזה פראי! הנך רוצה לקבל סטירה? יוסף: האהאהא. אני ממש מפחד מזה/ יש לי מורא גדול מהאיום. (הוא מקבל סטירה)

מקורות

- איזנברג, י' (1950). "נחשול הלעז בישוב – עד מתי?". עם וספר, סיון תשי"ז, עמ' 30-29.
- איזנברג, י' (1953). "המלחמה בנגע הלעז", עם וספר, תמוז תשי"ג, עמ' 27-28.
- איזנברג, י' (1954). "הפעולה להנחלת הלשון – בישראל", עם וספר, טבת תשט"ו, עמ' 45-46.
- בן נריה, נ' (1954). "'טור עברי' בעיתונים יהודיים", זמנים, 19.9.1954, עמ' 3.
- ברית עברית עולמית (1964). *דין וחשבון לשנים תשכ"ג-תשכ"ה, מוגש לחברי הוועה"פ בע"ע*, ירושלים: הברית.
- גאון, מ' (1955). "מארת הלעז", עם וספר, טבת תשט"ו, עמ' 24-25.
- גולדשטיין, י' (2001). "התנועה העברית בארגנטינה (1948-1959)", בתוך: מרגלית בורנו ואחרים (עורכים), *יהדות אמריקה הלטינית: קובץ מאמרים לכבוד חיים*

Gruss, Susy (2012). "Tur 'ibrí, la columna en hebreo, en el semanario *El Tiempo de Tel Aviv*", *e-Humanista*, 20, pp. 172-190. Retrieved on 11.7.2019 from: http://www.ehumanista.ucsb.edu/volumes/volume_20/index.shtml

Gruss, Susy (2014). "El semanario *El tiempo* de Tel Aviv como vehículo de la integración del inmigrante sefardí", in: Rosa Sánchez y Marie-Christine Bornes Varol (eds.), *La presse judéo-espagnole, support et vecteur de la modernité*, Istanbul: Libra, pp. 85-99.

Tur Ivri le matjilim, 1955. *Hebräischer Sprachkurs für Anfänger*, Heft 1 (Lektion 1 bis 32) mit deutscher Übersetzung, Zürich.

אבני, ירושלים, אמל"ט, עמ' 265-284.

גרוס, ס' (2018). "העיתונים בשפות זרות בישראל כסוכנים של הנחלת הלשון העברית: השבועון *El Tiempo* כמקרה מבחן", בתוך: רויטל רפאל ויוונטה ושמואל רפאל ויוונטה (עורכים), *רבבות לאפרים: קובץ מחקרים בספרות עם ישראל*, ירושלים: כרמל, עמ' 391-410.

וינברג, א', 1992. *חינוך מבוגרים בדור המדינה: הנחלת הלשון וההשכלה למבוגרים מן העליות הראשונות ועד ימינו*, ירושלים: משרד החינוך והתרבות, תשנ"ב. קלוזנר, י' (1950). "שני התפקידים הגדולים של הקונגרס העברי העולמי", *עם וספר*, אב תש"י, עמ' 5-6.

רוז, ש' (עורך), *פני ישראל*, תל-אביב 1967.